

Απόσπασμα από τη μπροσούρα “ένας είναι ο εχθρός” που βρίσκεται στην ηλεκτρονική διεύθυνση

http://athens.indymedia.org/local/webcast/uploads/yfanet_2007-05_anti-ethnikismos_broch.pdf

iii. όσα είπαμε παλιά ισχύουν - μια μεγάλη παρέκβαση

Δεν διεκδικούμε δάφνες πρωτοτυπίας κάνοντας τη διαπίστωση ότι ο καπιταλισμός είναι ένα σύστημα ορθολογικά οργανωμένης εκμετάλλευσης. Η καπιταλιστική σχέση δεν είναι απλά καταπίεση αλλά μια σχέση εκμετάλλευσης όπου αυτές που υφίστανται την καταπίεση, αναγκάζονται να παραχωρούν την εργασία τους στους καταπιεστές τους για την απόσπαση κέρδους. Λέγοντας μόνο ότι ο καπιταλισμός είναι η διαίρεση σε αφεντικά και υπηκόους, αδυνατούμε να περιγράψουμε αυτό που διαφοροποιεί τον καπιταλισμό από τις άλλες μορφές κυριαρχίας ανθρώπου πάνω σε άνθρωπο. Όλες οι ιστορικές κοινωνίες ήταν χωρισμένες ανάμεσα σε αυτούς που είχαν την εξουσία και σε αυτούς που την υφίσταντο. Προφανώς όμως είναι πολύ διαφορετική μια κοινωνία με αφέντες και δούλους από μια κοινωνία με κεφαλαιοκράτες και προλετάριους. Στην πρώτη η σχέση εξουσίας είναι ωμή, άμεσα αναγνωρίσιμη: ο αφέντης έχει εξουσία ζωής και θανάτου πάνω στην σκλάβο. Στη δεύτερη ο προλετάριος έχει την ελευθερία να διαθέσει τη ζωή του, αλλά ελευθερία σημαίνει την αναγκαστική υπαγωγή της ζωής του στο κεφάλαιο. Σημαίνει ότι πρέπει να πουλάει τον εαυτό του (την εργατική δύναμη) στους καπιταλιστές, οι οποίοι τον πληρώνουν όσο είναι αναγκαίο για να επιβιώσει (αξία της εργατικής δύναμης) και ιδιοποιούνται το πλεόνασμα (υπεραξία).

Το ότι ο καπιταλισμός είναι μια σχέση εκμετάλλευσης είναι η νιοστή επανάληψη μιας αληθινής -κανείς δεν το αρνείται αυτό εκτός και αν είναι νεοκλασικός οικονομολόγος— κοινωνικής συνθήκης, γύρω από την οποία έχει δομήσει το λόγο της και την εναντίωση της στο κεφάλαιο σύσσωμη η μαρξιστική Αριστερά. Από την αρχική αυτή διαπίστωση προκύπτει το συμπέρασμα ότι η καπιταλιστική κοινωνία είναι διαιρεμένη σε εκμεταλλευτές και εκμεταλλεζόμενους, στο

κεφάλαιο και την εργατική τάξη. Και ότι μεταξύ των δύο αυτών πόλων υπάρχει ένας συνεχής ανταγωνισμός, μια ακατάπαυστη πάλη. Φυσικά χωράει τεράστια συζήτηση για το πώς εννοούνται οι δύο πόλοι του ανταγωνισμού, αν αυτή η ανάλυση αρκεί για να ερμηνεύσει την ολότητα του κοινωνικού ανταγωνισμού, τι ορίζεται ως εργατική τάξη και ποιοι οι εχθροί της, αλλά αυτό δε θα μας απασχολήσει προς το παρόν. Για την ώρα παραμένουμε στο στοιχειώδες: κάποιοι έχουν τα μέσα παραγωγής και κάποιες έχουν μόνο τον εαυτό τους για πώληση. Κάποιοι δίνουν εντολές και κάποιοι υπακούουν.

Ορίζοντας όμως τον καπιταλισμό μόνο ως σύστημα εκμετάλλευσης ερχόμαστε αντιμέτωποι με το εξής πρόβλημα: αφού τα πράγματα είναι τόσο ξεκάθαρα και η κοινωνία σαφώς διχοτομημένη σε δύο πόλους, γιατί δεν έχουμε γίνει ακόμη μάρτυρες της κατάρρευσης του καπιταλισμού; Για να προλάβουμε όσες βιαστούν να ρίξουν το φταίξιμο στους κατασταλτικούς μηχανισμούς του κράτους ή την έλλειψη οργάνωσης της εργατικής τάξης, παραλλάσσουμε το ερώτημα: γιατί ο ταξικός ανταγωνισμός δεν γίνεται άμεσα αντιληπτός από το σύνολο του προλεταριάτου; Πως εξηγείται ότι υπάρχουν μεγάλα κομμάτια της κοινωνίας που δεν αντιλαμβάνονται τους εαυτούς τους ως εκμεταλλευόμενους και δε σκοπεύουν να ταχθούν στην υπόθεση της κοινωνικής απελευθέρωσης; Το επαναλαμβάνουμε προς αποφυγή παρεξηγήσεων: με τα παραπάνω δεν εννοούμε ότι η εκμετάλλευση δεν υφίσταται αλλά ότι κάτι συμβαίνει και δεν γίνεται άμεσα αντιληπτή στη συνείδηση του προλεταριάτου, ότι είναι πάντοτε παρούσα, αλλά ενδεχομένως μεταμφιεσμένη σε κάτι άλλο.

Ο προβληματισμός μας είναι παρόμοιος με αυτόν που εκφράζει ο J. Holloway όταν γράφει: "Αυτός ο ταξικός ανταγωνισμός θεωρείται συχνά, τόσο στο πλαίσιο της μαρξιστικής όσο και της σοσιαλιστικής παράδοσης, μια εξωτερική σχέση. Ο ανταγωνισμός μεταξύ εργατικής τάξης και κεφαλαίου θεωρείται ένας εξωτερικός ανταγωνισμός που δε θίγει τα ουσιώδη στοιχεία των δύο πλευρών. Ο ανταγωνισμός λαμβάνει χώρα ανάμεσα σε δύο πλευρές, μια καλή (εργατική τάξη) και μια κακή (καπιταλιστική τάξη). Σύμφωνα με αυτή την οπτική, θα υπέθετε κανείς ότι η επανάσταση είναι μια σχετικά απλή υπόθεση, ως επί το πλείστον ένα

πρακτικό ζήτημα οργάνωσης. Γιατί λοιπόν δεν έχει υπάρξει μια επιτυχής κομμουνιστική επανάσταση;"¹

Η απάντηση που έχει δώσει στο παραπάνω ερώτημα ο ορθόδοξος μαρξισμός -με ελάχιστες φωτεινές εξαιρέσεις όπως ο Λούκατς του Ιστορία και Ταξική Συνείδηση και η σχολή της Φρανκφούρτης— είναι η "ψευδής συνείδηση" ή αλλιώς η ιδεολογία. Με λίγα λόγια, οι προλετάριοι λόγω της αντικειμενικής τους θέσης θα έπρεπε να κατανοούν τη φύση του κοινωνικού ανταγωνισμού και να έχουν συνείδηση της ιστορικής τους αποστολής. Αντ' αυτού, αποπροσανατολίζονται από την αστική προπαγάνδα και υιοθετούν την αστική ιδεολογία, αντί να μένουν πιστοί στα ταξικά τους συμφέροντα συμπλέουν με την αστική τάξη προδίδοντας την τάξη τους. Εδώ παρεμβαίνει το επαναστατικό κόμμα ως θεματοφύλακας των ταξικών συμφερόντων για να διδάξει τις αδαείς μάζες και να τις επαναφέρει στο δρόμο προς τον κομμουνισμό. Η επαναστατική πρωτοπορία έχει ως ιστορικό καθήκον να εισάγει τη σωστή συνείδηση στο προλεταριάτο, να του αποκαλύψει τον πραγματικό του προορισμό και να το οδηγήσει χωρίς να πελαγοδρομεί στην αταξική κοινωνία.²

Για μας η απάντηση βρίσκεται αλλού. Βρίσκεται στο απλό γεγονός ότι η εκμετάλλευση δεν είναι η μοναδική σχέση ανισότητας μεταξύ των ανθρώπων. Οτι είναι μία μόνο από τις διαφορετικές όψεις των σχέσεων εξουσίας που διαχέονται μέσα στην κοινωνία. Και αυτή η διάχυση των καταναγκασμών είτε αυτοί έχουν να κάνουν με τη μισθωτή εργασία, είτε με την ασυμμετρία των φύλων, είτε με την κατασκευή της τρέλας καθιστούν το ζήτημα της κοινωνικής απελευθέρωσης πιο σύνθετο και πιο συνολικό. Ο κοινωνικός ανταγωνισμός δεν είναι μια μανιχαϊστική σύγκρουση δύο δυνάμεων που συγκροτούνται αντικειμενικά. Ο εχθρός δεν είναι ένας, όπως και το υποκείμενο της επανάστασης δεν μπορεί να είναι μόνο η εργατική τάξη. Το αίτημα της κοινωνικής ανατροπής δεν περιορίζεται απλά στον

---

¹ J. Holloway, Ας αλλάξουμε τον κόσμο χωρίς να καταλάβουμε την εξουσία.

² Δυστυχώς ούτε ο πολύς Γκ.Λούκτς κατόρθωσε να απεγκλωβιστεί από την πίστη στην αναγκαιότητα ενός επαναστατικού κόμματος, του μόνου ικανού μέσα σε έναν κόσμο αλλοτρίωσης να διατηρήσει την οπτική της ολότητας και να καθοδηγήσει την εργατική τάξη στην αταξική κοινωνία.

πόλεμο με τα αφεντικά. Συμπεριλαμβάνει την επίθεση σε όλες τις σχέσεις εξουσίας όπως αυτές διαπλέκονται στο κοινωνικό πεδίο. Και αυτό κάθε άλλο παρά απλή υπόθεση είναι. Όταν ο εχθρός δεν είναι ένας αλλά πολλοί, τότε και το ζητούμενο της επανάστασης δεν μπορεί να είναι απλά η κατάληψη των χειμερινών ανακτόρων ή του κοινοβουλίου. Έτσι η υπόθεση της κοινωνικής απελευθέρωσης αναπόφευκτα περιπλέκεται.

Η απάντηση όμως περνάει -κατά τη γνώμη- μας και μέσα από την έννοια της πραγματοποίησης και του φетиχισμού, όπως αυτή αναπτύχθηκε μέσα στην μαρξιστική παράδοση για να καταχωνιαστεί στη συνέχεια κάτω από τόνους αντικειμενιστικών αναλύσεων. Η εκμετάλλευση ανθρώπου από άνθρωπο μέσα στον καπιταλισμό δεν είναι άμεσα ορατή διότι βρίσκεται κρυμμένη πίσω από την παραγωγή και κυκλοφορία εμπορευμάτων. Αυτό που καθιστά τον καπιταλισμό απάνθρωπο, δεν είναι μόνο η υπεραξία που αποσπών οι καπιταλιστές από την εκμετάλλευση της εργατικής τάξης, δεν είναι μόνο η αδικία που υποθάλλει αυτή η σχέση. Η ουσία της καπιταλιστικής θέσμησης είναι η ίδια η ύπαρξη της Αξίας, η επιβολή της αφηρημένης εργασίας και η χρήση της ως μέτρο για την αξία των εμπορευμάτων. Η απανθρωπιά του συστήματος έγκειται στη μετατροπή της ανθρώπινης δραστηριότητας σε εμπράγματα σχέση, της υποκειμενικότητας σε αντικείμενο. Δεν είναι η διάχυση της αστικής ιδεολογίας που καθιστά την επανάσταση απίθανη, αλλά η καθημερινή μετατροπή των ανθρώπινων σχέσεων σε αντικειμενικές πραγματικότητες.

Δίκαιος καπιταλισμός δεν μπορεί να υπάρξει γιατί ο καπιταλισμός είναι συνώνυμος του διαχωρισμού και της εκμετάλλευσης. Ακόμη όμως και αν κάτι τέτοιο ήταν εφικτό, το ζητούμενο του αντικαπιταλιστικού αγώνα δεν είναι -ή καλύτερα δε θα έπρεπε να είναι- η δίκαιη αμοιβή των εργατριών έτσι ώστε να μην καρπώνονται την υπεραξία οι καπιταλιστές. Ζητούμενο είναι η καταστροφή του εμπορεύματος και της μισθωτής εργασίας ως τέτοιας. Εμμένοντας μόνο στο ζήτημα της εκμετάλλευσης -ή ακόμη χειρότερα της υπερεκμετάλλευσης- αδυνατούμε να κατανοήσουμε το καπιταλιστικό σύστημα ως σύστημα παραγωγής αποξένωσης και σχέσεων μεσολαβημένων από το εμπόρευμα. Αρνούμαστε έτσι

παράλληλα στους εαυτούς μας το όραμα μιας κοινωνίας όπου οι άνθρωποι θα έχουν τον έλεγχο των ζώων τους και οι κοινωνικές σχέσεις θα είναι απαλλαγμένες από τη διαμεσολάβηση του χρήματος.

iv. η έννοια του φετιχισμού - η παρέκβαση συνεχίζεται

Ο καπιταλισμός είναι μια μορφή κοινωνικών σχέσεων. Για την ακρίβεια είναι μια μορφή οργάνωσης των κοινωνικών σχέσεων ώστε αυτές να εμφανίζονται ως σχέσεις μεταξύ πραγμάτων ή πιο συγκεκριμένα εμπορευμάτων.³ Οι άνθρωποι δεν επικοινωνούν παρά μόνο μέσω των εμπορευμάτων που παράγουν ή καταναλώνουν. Η εργασία τους δεν είναι κοινωνική από μόνη της, γίνεται κοινωνική μόνο όταν τα εμπορεύματα που παράγουν αρχίσουν να ανταλλάσσονται. Οι άνθρωποι παραμένουν αδρανείς ενώ τα εμπορεύματα κινούνται. Οι άνθρωποι είναι αφανείς ενώ τα εμπορεύματα αλληλοαναγνωρίζονται. Τα υποκείμενα αντικειμενοποιούνται ενώ ταυτόχρονα τα αντικείμενα εμφανίζονται ως υποκείμενα. Τη διαδικασία αυτή ο Μαρξ την ονομάζει φετιχισμό του εμπορεύματος. Συναντιέται επίσης στα γραπτά της επαναστατικής παράδοσης ως αλλοτρίωση, πραγματοποίηση ή αποξένωση. Όσο και αν οι παραπάνω όροι έχουν χρησιμοποιηθεί με διαφορετικές αποχρώσεις και χωρίς να αρνούμαστε ότι οι έννοιες αυτές δεν είναι ταυτόσημες αλλά η καθεμία κουβαλά μια διαφορετική φόρτιση, εκτιμούμε όμως ότι φιλοδοξούν να περιγράψουν την ίδια διαδικασία μετατροπής των κοινωνικών σχέσεων σε φυσικές και διστορικές αντικειμενικότητες, και γι' αυτό το λόγο τις θεωρούμε χρήσιμες στην προσπάθεια να ορίσουμε τι ακριβώς εννοούμε όταν μιλάμε για καπιταλιστικές σχέσεις.

Ο φετιχισμός του εμπορεύματος είναι ο πυρήνας της καπιταλιστικής θέσμησης, αυτό που ουσιαστικά διαφοροποιεί τον καπιταλισμό από τις άλλες μορφές οργάνωσης των κοινωνικών σχέσεων που ξετυλίχθηκαν μέσα στην ιστορία, από τις

---

³ "Η ουσία της εμπορευματικής μορφής έχει κιόλας συχνά τονιστεί. Συνίσταται στο γεγονός ότι μια σχέση, μια επικοινωνία μεταξύ προσώπων παίρνει ένα πραγματιστικό χαρακτήρα, και άρα μια "φανταστική αντικειμενοποίηση" που κρύβει στην αυτόνομη, αυστηρή, φαινομενικά τελική και ορθολογική νομιμότητα της κάθε ίχνος της θεμελιακής της ουσίας: τη σχέση μεταξύ ανθρώπων". [Γκ.Λούκσχαρτ, Ιστορία και ταξική συνείδηση].

άλλες μορφές που πήρε στους αιώνες η καταπίεση ανθρώπου από άνθρωπο. Όχι υπό την έννοια ότι φετιχοποιημένες σχέσεις εμφανίστηκαν πρώτη φορά μέσα στον καπιταλισμό. Η θρησκεία είναι μια διστορική μορφή φετιχισμού που παρήγαγαν και εξακολουθούν να παράγουν οι κοινωνίες⁴. Μπορεί να αλλάζουν τα δόγματα, τα τελετουργικά, το πλήθος των θεοτήτων, τα ιερά κείμενα αλλά ο πυρήνας της θρησκευτικής πίστης παραμένει αναλλοίωτος. Ο άνθρωπος δημιουργεί το θεό και του εκχωρεί τη δύναμη να διαφεντεύει τον κόσμο. Αυτό που είναι προϊόν της ανθρώπινης φαντασίας γίνεται παντοδύναμο, αποκτά βούληση και καθορίζει τα ανθρώπινα. Οι κοινωνίες παρήγαγαν πάντοτε την αυτοαλλοτρίωσή τους. Στον καπιταλισμό η αυτοαλλοτρίωση αυτή παίρνει τη μορφή της παραγωγής και κυκλοφορίας των εμπορευμάτων. Με αυτή την έννοια και μόνο ο φετιχισμός του εμπορεύματος μπορεί να εννοηθεί ως το κέντρο της καπιταλιστικής σχέσης. Ο θεός πέθανε και τη θέση του έχει καταλάβει η αγορά.

Η εμπορευματική παραγωγή διαχωρίζει την ανθρώπινη δραστηριότητα από το προϊόν της δραστηριότητας αυτής. Αυτό που ο άνθρωπος παράγει —και αυτό μπορεί να είναι υλικό αντικείμενο, ιδέα, επιθυμία, σχέση ή γνώση— στέκεται απέναντι του σαν να έχει δική του ζωή, χωρίς να υπόκειται στον έλεγχο του. Η κίνηση των εμπορευμάτων μοιάζει να ρυθμίζεται από νόμους, τους οποίους αν και ο άνθρωπος μπορεί να γνωρίζει, δεν καταφέρνει με την δραστηριότητα του να τους μεταβάλει. Βέβαια τα εμπορεύματα δεν φυτρώνουν σαν τα μανιτάρια· προφανώς κάποιος πρέπει να τα παράγει. Η ανθρώπινη δραστηριότητα, όμως, παρόλο που χωρίς αυτή δεν μπορεί να υπάρξει εμπορευματική παραγωγή, δεν είναι άμεσα αναγνωρίσιμη. Βρίσκεται καλά κρυμμένη μέσα στα εμπορεύματα και εμφανίζεται μόνο ως αντικειμενική ιδιότητα των εμπορευμάτων.

Πολύ βοηθητικό για την κατανόηση το εξής παράδειγμα: "Ένα ζευγάρι παπούτσια κοστίζει πέντε χιλιάδες φράγκα. Η φράση αυτή αποτελεί έκφραση

---

⁴ Αναλύοντας την έννοια του φετιχισμού, ο Κ. Μαρξ γράφει: "Για να βρούμε λοιπόν μια αναλογία, πρέπει να καταφύγουμε στη νεφελώδη περιοχή του θρησκευτικού κόσμου. Εδώ τα προϊόντα του ανθρώπινου κεφαλιού φαίνονται σαν να 'ναι προικισμένα με δική τους ζωή, σαν αυτοτελείς μορφές που βρίσκονται σε σχέσεις μεταξύ τους και με τους ανθρώπους." [Κ. Μαρξ, Το Κεφάλαιο, τ. Ι].

μιας κοινωνικής και εμμέσως ανθρώπινης σχέσης ανάμεσα στο βοσκό του κοπαδιού, το βυρσοδέψη, τους εργάτες του, τους υπαλλήλους του, το μεσίτη, τον έμπορο των υποδημάτων και τέλος τον τελευταίο καταναλωτή. Αλλά τίποτα από όλα αυτά δεν είναι φανερό. Τα περισσότερα από αυτά τα πρόσωπα ούτε καν γνωρίζονται και μάλιστα αγνοούν το ένα την ύπαρξη του άλλου. Θα έμεναν εμβρόντητοι αν μάθαιναν την ύπαρξη ενός δεσμού που τα συνδέει. Όλα αυτά εκφράζονται με ένα και μόνο γεγονός: ένα ζευγάρι παπούτσια κοστίζει πέντε χιλιάδες φραγκα"⁵ Ναι, το εμπόρευμα είναι μια κοινωνική σχέση, μια σχέση κρυμμένη πίσω από τα προϊόντα που ανταλλάσσονται, μια σχέση που για να λειτουργήσει σωστά απαιτεί να μην έχουν επίγνωση της, αυτοί τους οποίους συνδέει. "Εκείνο που εδώ παίρνει για τους ανθρώπους τη φαντασμαγορική μορφή μιας σχέσης μεταξύ πραγμάτων είναι μόνο η καθορισμένη κοινωνική σχέση μεταξύ των ίδιων των ανθρώπων".⁶

Παράλληλα με την αποξένωση του ανθρώπου από το προϊόν της εργασίας του, λαμβάνει χώρα και η αποξένωση του από τον ίδιο του τον εαυτό. Η δημιουργός αποξενώνεται από το δημιούργημα της όσο και από τον εαυτό της ως δημιουργό. Η παραγωγή αλλότριων εμπορευμάτων είναι συγχρόνως η παραγωγή ενός αλλότριου εαυτού. Οι άνθρωποι χάνουν τον έλεγχο πάνω σε αυτό που παράγουν γιατί έχουν χάσει τον έλεγχο της διαδικασίας μέσα από την οποία παράγουν. Σε καμία δουλειά δε ρωτάνε τον εργαζόμενο πόσες ώρες πρόκειται να εργαστεί, πως θα οργανωθεί η παραγωγή, πόσο παραγωγικός θέλει να είναι, ποια η κοινωνική χρησιμότητα αυτού που παράγει. Αυτά απασχολούν άλλους. Έτσι, η δημιουργική δραστηριότητα γίνεται εργασία και η εργασία δεν είναι παρά μια συνθήκη ακρωτηριαστική και αλλοτριωτική για τα υποκείμενα. Η γνώση, η δημιουργικότητα, η φαντασία, η δυνατότητα συνεργασίας, η φυσική δύναμη, οι δεξιότητες γίνονται εργατική δύναμη, δηλαδή ένα ακόμη εμπόρευμα —αν και το πιο ανυπάκουο και ατίθασο— σε αναζήτηση αγοραστή. Οι ανθρώπινες ιδιότητες γίνονται κάτι ξένο προς το υποκείμενο, κάτι

---

⁵ Αναφέρεται από τον Λουσιέν Γκολντμάν στο βιβλίο του *Διαλεκτικές Έρευνες*. Η πατρότητα του παραδείγματος ανήκει στον Κ. Μαρξ

⁶ Κ. Μαρξ, Το Κεφάλαιο, τ. Ι

που πρέπει να καλλιεργεί για να είναι ανταγωνιστική στην αγορά εργασίας, κάτι που πρέπει να αναπαράγει γυρνώντας από τη δουλειά για να μπορεί να επιστρέψει την επομένη ξανά σε αυτή. Ο καπιταλισμός δεν είναι μόνο ένα σύστημα παραγωγής εμπορευμάτων αλλά πρώτα και κύρια ένα σύστημα παραγωγής εμπορευματικών σχέσεων, δηλαδή ένα σύστημα πραγματοποίησης του ανθρώπινου⁷.

Τέλος, ο φετιχισμός του εμπορεύματος αποξενώνει τον άνθρωπο από τη συλλογική ζωή, από αυτό που αποκαλούμε κοινωνικό. Πηγή κάθε νοήματος για τον κόσμο δεν είναι ούτε ο θεός, ούτε η φύση. Είναι οι ανθρώπινες κοινωνίες. Οι κοινωνίες δημιουργούν την ιστορία με τη συνειδητή ή ασυνείδητη κίνηση τους και μέσα από αυτή την κίνηση νοηματοδοτούν τον εαυτό τους και τον κόσμο. Οι άνθρωποι διαμορφώνουν τη μοίρα τους μέσα από αυτά που σκέφτονται και πράττουν, ακόμη και εναντίον τους, ακόμη και για δική τους συμφορά. Για το γεγονός ότι ιστορικά υπήρξαν κοινωνίες με αφεντικά και δούλες, εξουσιαστές και εξουσιαζόμενους, εκμεταλλευτές και εκμεταλλευόμενες, η αιτία δεν μπορεί να αναζητηθεί πουθενά αλλού παρά στις ίδιες τις κοινωνίες. Δεν υπάρχει πεπρωμένο, δεν υπάρχει νόημα στον κόσμο πέρα και έξω από αυτό που οι άνθρωποι δημιουργούν μέσα από τη συλλογική τους ζωή. Αυτό όμως μέσα στον καπιταλισμό δεν είναι άμεσα ορατό: οι πτυχές της κοινωνικής ζωής —οικονομία, πολιτική, δίκαιο, τέχνη— εμφανίζονται ανεξάρτητες από τη βούληση των κοινωνικών υποκειμένων, σαν να διέπονται από αντικειμενικούς νόμους. Μέσω του φετιχισμού, η καπιταλιστική σχέση αντί για κοινωνική δημιουργία εμφανίζεται ως φυσική κατάσταση, ως μοναδικό και απαρέγκλιτο πεπρωμένο. Αντί για δημιουργός της ιστορίας του, ο άνθρωπος παρουσιάζεται ως γρανάζι ενός μηχανισμού που απεργάζεται την υποδούλωση του και του οποίου το manual δεν υπάρχει πουθενά —ή βρίσκεται στην κατοχή του επαναστατικού κόμματος που είναι το μόνο που μπορεί να αποσυναρμολογήσει το μηχανισμό και να απελευθερώσει το λαό, αλλά αυτό είναι από άλλο ανέκδοτο.

Ο φετιχισμός του εμπορεύματος δεν πρέπει να γίνει κατανοητός ως ένα βολικό

⁷ Ένα αδρανές πράγμα -το εμπόρευμα- ανταλλάσσεται με ένα άλλο αδρανές πράγμα, το χρήμα. Και από τις δύο πλευρές, η ψυχική ζωή των ανθρώπων είναι μόνο μια προέκταση, ένα συμπλήρωμα της μόνης δρώσας και ενεργής πραγματικότητας: των αδρανών πραγμάτων." [Α. Γκολντμάν, Διαλεκτικές Έρευνες].

ψέμα για την απρόσκοπτη αναπαραγωγή της ταξικής ανισότητας. Δεν πρόκειται για μια ιδεολογία που κατασκευάζει η κυρίαρχη τάξη για να αποπροσανατολίσει τον ταξικό ανταγωνισμό, να μεταμφιέσει την κυριαρχία της σε μια απρόσωπη τυραννία του εμπορεύματος. Ο φетиχισμός είναι μια αυταπάτη -το ξαναδιατυπώνουμε: οι κοινωνίες είναι οι μόνες υπεύθυνες για την τύχη τους- αλλά μια πραγματική αυταπάτη, μια φενάκη που προκύπτει από υλικούς, υλικότατους όρους. Σε έναν καπιταλιστικό κόσμο, η οικονομία όντως αυτονομείται από τον κοινωνικό έλεγχο, οι άνθρωποι όντως εκκενώνονται από την υποκειμενικότητα τους, οι κοινωνικές σχέσεις όντως αδειάζουν από το περιεχόμενο τους. Η πραγματοποίηση δεν είναι ιδεολογία, είναι μια επιθετική διαδικασία που εξαπλώνεται στο κοινωνικό σώμα χωροκατα-κτητικά.

Η αστική ιδεολογία δε θα μπορούσε να μας πείσει ότι ο κόσμος μας είναι ένας κόσμος πραγμάτων και όχι ένας κόσμος ανθρώπινων σχέσεων αν το ανθρώπινο στοιχείο δεν είχε ήδη συρρικνωθεί σε απλό θεατή της κυκλοφορίας των πραγμάτων. Οι μετανάστριες από την Αλβανία δε χρειάζεται να διαβάσουν τους μεταμοντέρνους διανοούμενους για να χάσουν κάθε ελπίδα για ένα διαφορετικό μέλλον. Οκτώ ώρες ημερησίως πίσω από έναν εκσκαφέα -ή έναν προσωπικό υπολογιστή σε άλλες περιπτώσεις- κάνουν καλύτερη δουλειά σε αυτή την κατεύθυνση από πέντε βιβλία του Φουκουγιάμα για το τέλος της ιστορίας. Ότι η ζωή μας εξελίσσεται ερήμην μας είναι μια καθημερινή εμπειρία και δεν περιμένουμε τους ιδεολόγους της εξουσίας να μας πείσουν γι' αυτό. Οι άνθρωποι χάνουν ολοένα και περισσότερο τον έλεγχο πάνω στις ζωές τους γι' αυτό και ο κόσμος μοιάζει να υπακούει σε (φυσικούς) νόμους που δεν υπόκεινται στη βούληση των ανθρώπων. Και αυτό δε είναι απλά αστική προπαγάνδα αλλά το επώδυνο μάθημα της καθημερινής ζωής στον καπιταλισμό.

Λέγοντας ότι η εμπορευματική παραγωγή μετατρέπει τις κοινωνικές σχέσεις σε σχέσεις μεσολαβημένες από πράγματα, δεν περιορίζουμε την ανάλυση αυτή μόνο στις σχέσεις παραγωγής. Η πραγματοποίηση δεν περιορίζεται μόνο στη σφαίρα της παραγωγής και της κυκλοφορίας αλλά αγκαλιάζει κάθε πτυχή της ανθρώπινης δραστηριότητας. Αφορά το σύνολο της ζωής μέσα στον καπιταλισμό και όχι μια

μόνο διαχωρισμένη σφαίρα. Εφόσον, λοιπόν όλες οι κοινωνικές σχέσεις είναι φετιχοποιημένες, δεν μπορεί παρά να ισχύει το ίδιο και για τις σχέσεις εκμετάλλευσης. Αυτή η παρατήρηση είναι ιδιαίτερα σημαντική γιατί μας επιτρέπει να επιχειρήσουμε μια απάντηση στο ζήτημα που διατυπώθηκε παραπάνω, σχετικά με την απιθανότητα της επανάστασης και της εξόδου από τον καπιταλισμό.

Η καπιταλιστική σχέση δομείται γύρω από τη διχοτόμηση της κοινωνίας ανάμεσα σε αυτούς που ορίζουν και αυτούς που ορίζονται, αυτές που ελέγχουν και αυτές που ελέγχονται, αυτούς που δίνουν εντολές και αυτές που υπακούουν. Δεκτό. Είναι λάθος όμως να σκεφτούμε ότι τον καπιταλισμό προσπαθούν να τον επιβάλλουν οι κυρίαρχοι ενώ οι κυριαρχούμενοι μόνο αντιστέκονται. Για την αναπαραγωγή της εμπορευματικής σχέσης χρειάζονται και οι δύο πόλοι του κοινωνικού ανταγωνισμού. Ο κοινωνικός ανταγωνισμός δεν είναι μια σχέση εξωτερική προς την πραγματοποίηση, αλλά εγγράφεται εντός του φετιχιστικού σύμπαντος. Αυτό έχει σημασία γιατί συνηθίζεται στους κόλπους του ανταγωνιστικού κινήματος ο καπιταλισμός να ερμηνεύεται με βάση μόνο το πρώτο του χαρακτηριστικό, δηλαδή την εκμετάλλευση και την αδικία που παράγει. Το να εστιάζεις όμως μόνο στον ανταγωνισμό ξεχνώντας το ζήτημα της πραγματοποίησης, μπορεί να οδηγήσει —και έχει οδηγήσει— σε αποπροσανατολισμένες θέσεις, σε μια αδυναμία ερμηνείας της δυναμικής του καπιταλισμού, στην ανικανότητα περιγραφής των δυνάμεων που υπεραμύνονται του συστήματος και αυτών που επιθυμούν την καταστροφή του.

Το γεγονός ότι ο καπιταλισμός παράγει αδικία δεν καθιστά αυτόματα τους αδικημένους, αντί καπιταλιστές λόγω της αδικίας που υφίστανται. Εργαζόμενοι για τον καπιταλισμό οι άνθρωποι δεν παράγουν μόνο εμπορεύματα, παράγουν ενεργητικά την ίδια τους την αλλοτρίωση. Κάθε φορά που θέτουν τους εαυτούς τους στην υπηρεσία του κεφαλαίου -και δεν μπορούν να κάνουν αλλιώς προκειμένου να επιβιώσουν-, κάθε φορά που πηγαίνουν στη δουλειά, που κοστολογούν τις δεξιότητες τους, που αυξάνουν την παραγωγικότητα τους, που πουλούν και αγοράζουν εμπορεύματα, κάθε φορά που καταναλώνουν διασκέδαση και ανθρώπινη επαφή, που υποκύπτουν στην ιδιώτευση και στον ανταγωνισμό με τους όμοιους

τους, ενισχύουν τον φετιχισμό. Αντίθετα εκεί όπου οι άνθρωποι αντιστέκονται, όπου υπάρχει αντίδραση στην εργοδοσία, απεργία ή σαμποτάζ, όπου ανθίζει η αδιαμεσολάβητη ανθρώπινη σχέση και η αλληλεγγύη, η κοινότητα και η συλλογική ζωή, εκεί υποχωρεί ο φετιχισμός.

Το ότι όλοι μας συμβάλλουμε στην αναπαραγωγή της καπιταλιστικής σχέσης δεν πρέπει να διαβαστεί ως αξιολογική κρίση αλλά ως διαπίστωση. Και αυτή η συμμετοχή μας σημαίνει συγχρόνως δύναμη και αδυναμία. Όσο συνυπεύθυνοι είμαστε για την εδραίωση του καπιταλισμού, τόσο αρμόδιοι είμαστε για τη συντριβή του. Ακόμη παραπέρα, δεν πρόκειται για μια ηθική κριτική των βολεμένων "Πρωτοκοσμικών" που, βυθισμένοι στις αντιφάσεις τους, δεν μπορούν παρά να διαιωνίζουν την καταλήστευση του "Τρίτου Κόσμου". Η συμμετοχή όλων στην αναπαραγωγή του συστήματος είναι εξίσου πραγματική, είτε μιλάμε για τον Πρώτο Κόσμο, είτε για το δέκατο έκτο. Ισχύει τόσο για την επισφαλή εργάτρια στον τριτογενή τομέα, όσο και για το εφτάχρονο παιδάκι που κατασκευάζει αθλητικά παπούτσια για τη Nike. Τις δύο αυτές διαφορετικής έντασης μορφές εκμετάλλευσης συνδέει η ίδια ποιοτική σχέση που καλείται καπιταλιστική θέσμιση. Πανταχού παρούσα, κυρίαρχη και ολοκληρωτική τόσο στις ΗΠΑ όσο και στο Μπαγκλαντές. Δεν είναι ο "Πρώτος Κόσμος" σύσσωμος που εκμεταλλεύεται τους υπόλοιπους, αλλά το κεφάλαιο που έχει επεκταθεί σε κάθε γωνιά του πλανήτη, μοιράζοντας απλόχερα εκμετάλλευση, ερήμωση, θάνατο.

Το ίδιο ισχύει αν εξετάσουμε την πραγματικότητα από την πλευρά του κεφαλαίου. Με κίνδυνο να φυτρώσουν τρίχες στις γλώσσες μας το ξαναλέμε: ο καπιταλισμός είναι μια κοινωνική σχέση, όχι μια συνειδητή στρατηγική πέντε -ή πεντακοσίων ογδόντα πέντε, λίγη σημασία έχει- καπιταλιστών να εκμεταλλευτούν την εργατική τάξη. Από την πραγματοποίηση δεν μπορούν να γλιτώσουν ούτε οι ίδιοι οι καπιταλιστές. Δεν είναι μια δράκα μοχθηρών κεφαλαιοκρατών που διαφεντεύει τον κόσμο, δεν είναι η παγκόσμια οικονομική ελίτ που κινεί τα νήματα του καπιταλισμού. Αναλύσεις τέτοιου τύπου, πέρα από το ότι φλερτάρουν ανοικτά με συνομωσιολογικά σενάρια επιστημονικής φαντασίας, απλοποιούν επικίνδυνα την πραγματικότητα. Ο καπιταλισμός είναι μια σχέση, όχι μια συνομωσία των

αφεντικών. Και όσο εγκλωβισμένες σε αυτή τη σχέση είναι οι προλετάριας, άλλο τόσο είναι και οι καπιταλιστές, ακόμη και αν απολαμβάνουν μια προνομιακή θέση. Αυτή δεν παύει να είναι μια προνομιακή θέση σε έναν πραγματοποιημένο κόσμο.

Φυσικά δε ζούμε σε ένα χάρτινο κόσμο ως μαριονέτες μεταξύ μαριονέτων. Δεν μπορούμε να αρνηθούμε ότι υπάρχουν εθνικές πολιτικές, στρατηγικές κινήσεις του κεφαλαίου, διεθνείς οικονομικοί σχηματισμοί, τραστ πολυεθνικών, συνειδητές τακτικές από την πλευρά των κεφάλαιοκρατών. Όπως επίσης θα ήταν παράλογο και μηδενιστικό -και δε θα μπορούσαμε ούτε καν να διανοηθούμε κάτι τέτοιο—να παραβλέψουμε αντίστοιχες κινήσεις από την πλευρά των αντιστεκόμενων. Υπάρχει αντίσταση και αλληλεγγύη, αρνήσεις και θετικότητες, συντροφικότητα και πόθος για κοινωνική ανατροπή. Ο φετιχισμός δεν είναι μια δομή αλλά μια διαδικασία, δεν είναι μια παγιωμένη κατάσταση αλλά μια δυναμική σχέση. Γι' αυτό και κάθε μέρα επιβεβαιώνεται ή κλονίζεται, υποχωρεί ή κερδίζει έδαφος, επιβάλλεται ή καταρρέει. Αυτό που θέλουμε να τονίσουμε είναι ότι δεν υπάρχουν απλά και ξεκάθαρα δύο αντίπαλα στρατόπεδα που συγκρούονται, αλλά ότι η ταξική σύγκρουση εκτυλίσσεται στο εσωτερικό του φετιχισμού. Άλλοτε κατορθώνοντας να τραβήξει από πάνω της το πέπλο της πραγματοποίησης αποκαλύπτοντας νέες δυνατότητες ελευθερίας, και άλλοτε ανοίγοντας στην εξουσία νέες οδούς για τον εξανδραποδισμό μας. Η υποταγή των ανθρώπων σε άλλους ανθρώπους και η υποταγή τους στα πράγματα που αυτοί δημιουργούν είναι δύο διαδικασίες που εκτυλίσσονται παράλληλα. Καμία δεν προηγείται της άλλης, αντίθετα η μια χρειάζεται την άλλη για να ολοκληρωθεί. Το ίδιο σύστημα που παράγει ανισότητα, ταυτόχρονα υπάγει την ανθρώπινη δραστηριότητα στην κυκλοφορία του εμπορεύματος. Διατυπωμένο αλλιώς: δεν μπορούμε να δημιουργήσουμε την αταξική κοινωνία χωρίς να καταστρέψουμε τις εμπορευματικές σχέσεις, δεν μπορούμε να απαλλαγούμε από την αποξένωση αν δεν καταργήσουμε τους ταξικούς διαχωρισμούς.

Ο εχθρός δεν βρίσκεται μόνο σε κάποια σκοτεινά κέντρα όπου λαμβάνονται αποφάσεις για τις ζωές μας εν απουσία μας, αλλά είναι εξίσου υπαρκτός εντός μας. Η διαπίστωση αυτή εξηγεί γιατί η καταστροφή του εμπορευματικού κόσμου

φαντάζει σήμερα τόσο απίθανη, αλλά συγχρόνως συνηγορεί απερίφραστα υπέρ της αναγκαιότητας για μια κοινωνία χωρίς πραγματοποίηση. "Η κριτική της κοινωνίας αποτελεί κριτική στην ίδια μας τη συνενοχή στην αναπαραγωγή αυτής της κοινωνίας. Αυτή η συνειδητοποίηση δεν αποδυναμώνει με κανένα τρόπο την κραυγή μας. Αντίθετα, την ενισχύει, την κάνει πιο επίμονη⁸. Όσο πιο απραγματοποίητη μοιάζει η επανάσταση, τόσο πιο επείγουσα είναι.

---

⁸ J. Holloway, Ας αλλάξουμε τον κόσμο χωρίς να καταλάβουμε την εξουσία.